

הרב יוסף היינימן / ירושלים

לשאלת בחירת המצוות

חכלולות בפרשת כי תצא וסידורן

מבוכת הפרשנים

לא קשה הדבר בדרך כלל לגלות ב"קבצי החוקים" השונים שבתורה את הנושא העיקרי או מספר נושאים ראשיים, אשר מסביבם נבחרו ונסדרו המצוות הכלולות באותו הקובץ. בפרשת משפטים, למשל, כלולים בעיקר החוקים היסודיים בדיני ממונות ובדיני נפשות; בפרשת ראה נמצאת שורת חוקים הנוגעים ל"מקום אשר יבחר ה' בו"; בפרשת שופטים נקבעה "חוקת" המדינה על מוסדותיה ושלטנותיה. יש ונמצאות בפרשיות אלו מצוה אחת או מצוות אחדות שהן לכאורה "יוצאות דופן" ושאינן להן קשר פנימי לנושא הראשי. לעתים אף נדמה, שאפילו אותן המצוות השייכות לעניין והנמצאות ב"קבוצה" הראוי להן, אינן סדורות כולן באופן שיטתי, עד שלפעמים מצוה מסוימת מפרידה בין הדברים ואינה במקום המתאים. אך מקרים אלו, כיון שאינם מרובים, אינם מהווים בעיה עקרונית אלא בעיה פרשנית. אין בהם כדי לסתור ולבטל את הסדר ההגיוני השולט והבולט בפרשה כולה. ברור הדבר, שאין כאן אוסף שרירותי ועריכה חסרת-מחשבה, כי אם סידור מתוך שיקול הדעת ולפי כללים ועקרונות מסויימים.

לכאורה אין הדבר כן בפרשת כי-תצא. לפי דבריו של אחד מבעלי שיטת ביקורת המקרא יש כאן לפנינו "שיריים" של קבצי החוקים, שאינם ניתנים לשום חלוקה טבעית¹. ורק באמצעות "סידור מחדש" רואה אותו מחבר אפשרות לחלקם לארבע הקבוצות הבאות: (1) חוקים פלייליים; (2) חוקים בענייני מלחמה; (3) חוקים בענייני משפחה; (4) חוקים הנוגעים ליושר בדרך כלל.

אפילו הכי, עדיין מוצא הוא מקרים בולטים של "כפילות", ש"חוקים מקבילים" מופיעים פעמיים במקומות שונים, מקרים של "הפרדה" בין חוקים הקשורים זה בזה, ו"חזרות" על עניינים שכבר נידונו במקום אחר.

אף מפרשי ישראל לא הבהירו את הסדר ואת עקרונות הבחירה שבפרשה זו. אלה שמנסים בכלל לנתח את מבנה הפרשה, נאלצים לחלקה לקטעים מרובים² כגון: חוקים פלייליים, חוקי מלחמה, חוקי משפחה, חוקי גמילות חסדים וכו'. ועדיין, בסופו של דבר, אינם יכולים להימנע מלקבוע לפחות שתי קבוצות גדולות של "חוקים

1 The Century Bible, Deuteronomy ; במבוא לפרשת כי תצא.

2 כגון: Dr. J. H. Hertz, Commentary to the Pentateuch, on 21.10 f. f.

שונים, כלומר קבוצות, בהן לא הספיקו כלל לגלות נושא מרכזי וסדר הגיוני. יתר על כן – אין כל נסיון להסביר, משום מה הוכנסו כל אותן הקבוצות השונות ל"קובץ" אחד, ואם יש קשר פנימי כלשהו בין "חוקי מלחמה" ל"חוקים פלייליים" או בין "חוקי משפחה" למצוות גמילות חסדים.

מדוע באמת לא סודרו קבוצות אלו כל אחת במקום הראוי לה, כגון: חוקי מלחמה בפ' שופטים, דיני משפחה בפ' קדושים או בפ' אחרי-מות, וכך כולן? ר' אברהם אבן-עזרא התיימש, כנראה, מן האפשרות למצוא נימוקים לעצם בחירת המצוות שבפרשה זו, לסיודן ולחלוקתן, והסתפק במציאת קשר רופף בין כל מצוה לקודמת לה. גם דוד הופמן בפירושו¹ מודה, "שאין לגלות סדר במצוות אלו". הוא קובע אמנם, שהפרשה הזאת כוללת מצוות הנוגעות לחיי הפרט והמשפחה (בניגוד לפ' שופטים, בה סדורים החוקים הנוגעים לשלטונות); אך אין לצפות, לפי דעתו, לבחירה עניינית ולסדר מובהק בפרשה זו, כיון שבה קבע משה רבנו את כל אותן המצוות שטרם הספיק לכתוב במקום אחר, ואף אלו שראה צורך לחזור עליהן משום-מה; את כולן הוא הסמיך זו לזו "לפי אסוציאציה רעיונית כל-שהיא" שנודמנה. על כן על הפרשן להסתפק כאן בגילוי "סמיכות" בין מצוה לחברתה, כשיטת ר' אברהם אבן-עזרא.

הדרכים לפתרון הבעייה

פתרונות אלו אינם מניחים את הדעת. הבעייה העיקרית, לדעתנו, אינה שאלת הקשר והרציפות בין המצוות הבודדות, וייתכן שלגבי שאלה זו צודקים המפרשים שמסתפקים במדרש "סמוכים". אך אין אנו פטורים בכך מן הנסיון לקבוע, מה הם עצם עקרון הבחירה והנושא היסודי של הפרשה כולה. אי-אפשר להניח, שיש כאן מעין "לקט, שכחה ופאה" או "שיריים" של תרי"ג המצוות, שהיה צורך לצרפן יחד. אך ורק מפני שלא מצאו את מקומן; שאם כן, הרי פרשה זו אינה מהווה כלל חטיבה אורגנית אלא אוסף מקרי של עניינים שונים, שאין ביניהם כל קשר פנימי. אין להעלות על הדעת חוסר תכנון כזה בעריכת התורה. ודאי יש לגלות גם בפרשה זו כמו בחברותיה נושא מרכזי, ואין ספק שאף לה יש פונקציה מיוחדת במבנה הכללי של חמשה חומשי התורה. ואם גם נצטרך להודות, שאי-אלו מצוות בודדות צורפו לפרשתנו רק מפני שלא נמצא להן מקום יותר מתאים, אין לקבל תשובה זו לגבי כל הפרשה על עשרות מצוותיה.

ואכן יש נושא מרכזי לפרשה. טעו המפרשים בני זמננו, בחפשם כאן חלוקה וסדר הגיוני-מופשט לפי קטיגוריות כגון "חוקי משפחה", "חוקי מלחמה" וכו', דוגמת החלוקות הנהוגות בשיטות משפט מודרניות. אין התורה נוטה לניתוח פורמאלי-חיצוני כזה. מוצאים אנו, דרך משל, בפרשת בהר חוקים משטחים שונים, לפי מושגי

David Hoffmann, Deuteronomium II, p. 1. ff. 3

זמננו. כגון: חוקי מקרקעין, חוקים הנוגעים ל"סטאטוס האישי" (עבדות), ענייני מיקח ומימכר, מצוות דתיות (שבת הארץ), אך אין להכחיש שפרשה זו על כל מצוותיה השונות היא מעור אחד; כי כל סעיפיה מרוכזים סביב לרעיון מרכזי אחד. הוא הרעיון של אדנות ה', המתבטא בצמצום הבעלות האנושית בצורות שונות. אין לצפות, אפוא, שהתורה תכניס לתאים נפרדים את כל החוקים הנוגעים לשטחי חיים שונים, כל עוד יש לחוקים אלה יסוד משותף או נושא מרכזי אחד.

מבנה הפרשה

הנישא היסודי של פרשתנו הוא: "האדם בביתו ובחוץ"; או, בניסוח השגור יותר בפינו אנו: הפרט ביחסו לביתו ולמשפחתו וביחסו לחברה בה הוא חי. אם זה הוא אמנם הרעיון המרכזי, אין עוד להתפלא שאנו מוצאים כאן בכפיפה אחת דיני מלחמה (עניין השבויה, יפת-התואר, שאדם מכניס לתוך ביתו) דינים פליליים (עניין הבן המורד באביו והורס את סדרי הבית-המשפחה) ודיני משפחה. כעת מובן, משום-מה העדיפה התורה לכתוב כאן את דין "יפת-תואר" ואת דין קדושת המחנה (כג, י); כי אע"פ ששניהם "דיני מלחמה" הם, אין מקומם בפ' שופטים, העוסקת כולה בחיובות השלטונות; ואילו מצוות אלו דנות בהתנהגות הפרט במלחמה ועל כן שייכות הן לפרשתנו הקובעת את מקום הפרט בחברה.

לשם הבלטת נושאה המרכזי משתמשת הפרשה בשורה שלימה של מושגים הקשורים זה בזה קשר אורגאני והחוזרים בה מדי פעם בפעם: בית — חוץ (ראה כג, יא, יג, יד; כד, יא; כה, ה; והשווה גם: בראשית כד, לא; שמות יב, מו; ויקרא יח, ט); יצא (הוציא) — בא (הבא), (אלה) שער; בבית — (ב) עיר — בדרך וכו'. עצם החזרה המתמדת על מושגים אלו המשלימים זה את זה והמקבילים זה לזה מעידה על האחדות הפנימית של הפרשה. מדובר כאן על מה שנוגע לפרט כשהוא יושב ברשותו המצומצמת וכשהוא יוצא ממנה לרשות-הרבים, לבית זה, לדרך, למלחמה. לפי כללי ה"חשיבה האורגאנית"⁴ ברור, שאין כאן צירוף שרירותי של עניינים שונים ומשונים, כי אם פרטים שונים המצטרפים כולם באופן טבעי לדבר אחד ושלם. המלים והביטויים החוזרים וגשנים נותנים ביטוי לאחדות הפנימית של הפרשה.

לפני שניגש לניתוח מפורט של מבנה הפרשה, עלינו לשים לב לחשיבות היתירה של שיטת האסוציאציה בתורה (ובתנ"ך בכלל). צדק הופמן באמרו, שפרשתנו בנויה על אסוציאציה, אלא שלא מיצה את כל משמעותה של שיטה זו. פרופסור סאסו טו הוא שהעמיד אותנו על כך, "שיש שיחות של סידור הנראות טבעיות ונכונות בעיניהם של בני המזרח הקדמון ואינן עולות אף על דעתו של איש הרגיל בדרכי החשיבה המערבית... אחת משיטות הסידור התופסות מקום חשוב בספרי

4 יצחק היימן, דרכי האגדה, ירושלים תשי"ג, עמ' 8 ואילך.

המקרא, ובספרים אחדים אפילו מקום בראש, היא שיטת האסוציאציה, לא רק האסוציאציה של הרעיונות אלא גם ובעיקר האסוציאציה של המלים והביטויים⁵. אגב הוא מצביע על העובדה שאותה שיטה נהוגה אף בספרות התורה שבעל-פה, אלא שטרם הוכרה חשיבותה המכרעת לגבי הבנת סידורם של מקצת מספרי המקרא. מעתה נוכל לשרטט לעצמנו את קווי המחשבה העיקריים של פרשתנו, בשים לב לכך, שלפעמים היא בוחרת בחומר מסויים מפני שהוא קשור קשר ישיר לנושא העיקרי שלה, ולפעמים היא סוטה מנושא זה ומצרפת עניינים שיש להם קשר אסוציאטיבי בלבד. אם מבחינת הרעיון, אם מבחינה לשונית-מילולית.

פרשתנו פותחת בדין יפת-תואר המתקשר עם הנושאים של פ' שופטים (פרק כ). אך עניינו המיוחד הוא: ה ב א ת א ש ה (זרה) ל ת ו ך ה ב י ת . מכאן המעבר לענין השני (כא, טו) שאף הוא עוסק באיש וביתו, נ ש ו ו ב נ י ו , ולשלישי (כא, יח), ה ד ן ב ב ן ש צ ר י ך ל ה ו צ י א ו מ ן ה ב י ת . כשמדובר על הבית, האשה והבנים, עוברים בדרך האסוציאציה לשאר קנייניו של האדם: ש ו ר , ש ה , ח מ ו ר ו ש מ ל ה (כב, א—ה; שים לב אף למלים "ואספתו אל-תוך ביתך"⁶). דוגמת קישורם של עניינים אלו במקומות שונים בתורה (כגון: דברים ה, יח; שם, יד; ויקרא יט, יט; ועוד). מצות קציפור מתקשרת אף היא קשר אסוציאטיבי עם הנושא העיקרי (אם — בנים), ובפסוקים ח—יב חוזרים שנית אותם הדברים המהווים את רכושו של האדם: ב י ת — כ ר ם (שדה) — ש ו ר ו ח מ ו ר — כ ס ו ת .

מכאן עד סוף הפרק עוסק הכתוב שוב בנושא הראשי: א ד ם ו ב י ת ו , ז ו א ש ת ו ; וכן בפרק כג (עד פסוק ט) מוסיף הוא לדון באותו הנושא: א ד ם ו א ש ת ו , בהדגישו במיוחד יחסי אישות בלתי-ראויים. ויש שאדם יוצא מביתו למלחמה, ואז המחנה הופך ביתו כביכול; וצריך לדון מי ראוי להיות במחנה ומי צריך לצאת מחוץ למחנה (כג, י—טו).

פרק כד חוזר ליחסי אישות והוא דן באשה היוצאת מביתו של בעלה (כד, ב) ובבעל שלקח אשה ואינו יוצא בצבא אלא נקי יהיה לביתו (שם, ה). מכאן עוברים אל מי שמוצא מביתו בעל כרחו: גונב נפש ומכרו, ואל המצורע שאף הוא מוצא מביתו, ואף מן המחנה (שם, ט). מאידך גיסא יש שאסור לו לאדם לבוא אל בית רעהו ללא רשות; על הנושה לעמוד בחוץ (שם, יד—טו). ושוב חוזרים ליחסי המשפחה (שם, טז; אבות — בנים); מכאן לעניינים אחרים הקשורים למשפט ואל חובת האדם כלפי גר, יתום ואלמנה (מחוסרי בית⁷). עיקר עניין הפרשה מסתיים בדין היבמה (כה, ה—יא), האשה היוצאת מבית בעלה החוצה לאיש זר, ובמספר מצוות קצרות, שיש ביניהן

5 מ. ד. קאסוטו, סמיכות הפרשיות וסידורן בספרי המקרא, הכינוס העולמי למדעי היהדות — קיץ תשמ"א, ירושלים תשמ"ב, כרך א עמ' 165 ואילך.

אסוציאציה מילולית; (שם, יא: יחדיו — איש ואחיו, השווה פסוק ה; שם, יד: בביתך; שם, יז: בדרך — בצאתכם).

אין הערות אלו באות למצות את כל האסוציאציות ואת כל הרמזים לקשר פנימי או חיצוני שאפשר לגלות בפרשה זו. די להצביע על הדוגמאות העיקריות והמעין ידע להשלים ולהוסיף. יש גם מקרים בהם יש קשר כפול ומשולש למה שקדם: כגון במצות שילוח הקן הקשורה לנושא הראשי על-ידי המוטיב "אם ובנים" ולפסוקים שקדמו לה על-ידי המלה "בדרך". וכן מצות תשלום שכר השכיר מתקשרת עם מצות השבת העבוט מבחינת הרעיון הכללי של מניעת עושק וגם מבחינה לשונית ("בוא השמש" — "ולא-תבוא עליו השמש").

דילגנו על מספר פסוקים בודדים (כגון כג, טז וכו') שזיקתם לנושא הראשי ואף קישורם זה לזה אינם בהירים כל-כך. אך מספרם מועט, ואין ספק שגם במקרים אלו אפשר למצוא קשר אסוציאטיבי מאחד הסוגים הנזכרים. מכל מקום ברור כעת, שאין כרשה זו חסרת סדר ושיטה; אלא יש בה קו ברור בבחירת החומר. המצוות המסודרות בפרשתנו זקוקות זו לזו ומצטרפות לעניין שלם.

הערות להוראת הפרשה

נדמה שכדאי להבליט בהוראת כרשה זו לתלמידים בגיל גבוה יותר את הבעיה הנידונה, היא בעיית בחירת המצוות וקישורן. לשם כך יטיל המורה על תלמידיו לקרוא את הפרשה כולה עוד לפני התחלת הלימוד בכיתה. בשיחת בירור, שאף היא קודמת ללימוד המפורט, עליו להעמיד לדיון את שאלת המבחר והסדר; אין כפק שהתלמידים עצמם יעירו, שיש כאן לכאורה "תערובת מקרית". מכאן לבידור השאלה: מהם הגורמים השונים שיכולים לקבוע את קישורם של עניינים שונים וצירופם לקבוצות; יש לצפות שהתלמידים עצמם יצביעו על חשיבות האסוציאציה (אם גם לא ידעו לקרוא לה בשם זה); ולא — יוכל המורה לעורר אותה השאלה עצמה לגבי ספרות התורה-שבעל-פה (במיוחד: המשנה והגמרא) ומתוך כך יגיעו אל המבוקש. צריך להסביר, שיש שתי דרכים של אסוציאציה: רעיונית ולשונית. בשלב האחרון של שיחת הכנה זו צריך לעשות נסיון להגדיר את הנושא העיקרי של הפרשה; מוטב להשוותה לשם כך עם פ' שופטים.

על יסוד הכנה זו יכול המורה להפעיל את הכיתה בפתרון שאלות החזרות כמעט מפסוק לפסוק: משום מה נכתב פסוק זה דווקא במקום זה? איזה קשר יש לו עם הנושא העיקרי? אם אין קשר כזה — איזה גורם הביא לידי קביעת מקומו כאן? וכו'. יש בגישה זו משום אפשרות של עבודה מחשבתית פעילה של התלמידים, שיעסקו במשך זמן מסוים בבחינות שונות של בעייה יסודית אחת. עבודה זו, נוסף על העבודה הפרשנית הרגילה המכוונת לתכנה של הפרשה בעיקר, יכולה להוסיף עניין ללימוד. לפתח את העצמאות המחשבתית. ואף להקנות לתלמיד מושגים וכלים, בהם יידע להשתמש אח"כ אף במקומות אחרים.